

משמעותה של העדות המוכחשת

מקורות

בבא בתרא לא ע"ב "הדר אייתי סהדי" עד סוף הסוגיא ותוד"ה "אנן אחתינן"; לב ע"א תד"ה "אנן מסקינן ליה".
כתובות יט ע"ב "ת"ר שנים החתומין על השטר" – כ ע"א "א"ר נחמן אוקי תרי להדי תרי" וכו', רש"י ותוס' כ ע"א ד"ה "ואוקי ממונא".
יבמות ל ע"ב משנה "וכלן שהיו" – לא ע"ב "בחזקת בר-שטיא"; שו"ת רעק"א סי' קלו.

שאלות

- א. עיין סוגיית יבמות שבמקורות ורעק"א המצוין שם – מה יסוד הויכוח אם תו"ת ספקא דאורייתא או דרבנן?
- ב. עיין סוגיית כתובות שבמקורות – במה נחלקו רש"י ותוס'?
- ג. "אנן אחתינן אנן אסקינן" וכו' (סוגית ב"ב) – מה עושים בפועל? רשב"ם, תד"ה "אנן אחתינן", רי"ף, רמב"ן ד"ה "אנן אחתינן" – מה שורש הויכוח בין הרמב"ן לרשב"ם?
- ד. "שנים אומרים מת" וכו' – האם רבנן מתחשבים בחזקת א"א שהיתה לפני שבאו העדים? רמב"ן ורשב"א ב"ב לא ע"ב ד"ה "ואם נישאת", מה טעמם של רבנן? ר"ת ב"ב לב ע"א בתד"ה "אנן מסקינן ליה".
- ה. מתי ר' מנחם ב"י לא מתחשב בחזקת אשת-איש? מדוע? רשב"ם ותד"ה "אבל אם נישאת".
- ו. מה הדין בתו"ת במקום שאין חזקה קודמת? תד"ה "אנן מסקינן ליה".

מהלך השיעור

תרי ותרי ספקא דאורייתא או דרבנן. סברות המחלוקת לפי רעק"א – האם חזקה היא חלק מהראיות או כלל הכרעה בספקות. הסבר נוסף למחלוקת – האם העדים מבטלים אלה את אלה. מחלוקת תוס' ורמב"ן להלכה, דעה אמצעית של הר"ן, סתירה בדברי רש"י ויישובו מעין שיטת הר"ן, ראייה ממנו שהעדים אינם מבטלים זא"ז. מחלוקת הראשונים בדין עדי אבות המכחישים זא"ז אם מוציאים לדין כדא"ג או רק למוחזק הקודם. פירוש מחלוקת רבנן ורמב"י בדין "שנים אומרים מת ושנים אומרים לא מת", וראיה משם שהעדים אינם מבטלים אלה את אלה. אפשרות להוכיח מסוגיית "שלושה שישבו לקיים את השטר" שהעדים מבטלים אלה את אלה, ודחיית ההוכחה.

שיעור

א. תו"ת ספקא דאורייתא או ספקא דרבנן

פירוש המחלוקת

במסכת יבמות (ל ע"ב – לא ע"ב) הסתפקה הגמרא האם במקרה של שתי כתי עדים המכחישות זא"ז הדין הוא ספק דאורייתא או דרבנן: "הכא בשתי כתי עדים עסקינן... דהוה ליה ספקא דאורייתא... ותו בשתי כיתי עדים נמי ספקא דרבנן היא, דאמרינן אוקי תרי להדי תרי ואישה אוקמה אחזקה".

בטעם הדבר הסביר רעק"א (שו"ת סי' קלו) שהמחלוקת היא האם החזקה מהווה חלק מהראיות וממילא לא תוכל להכריע נגד עדים, שהרי תרי כמאה, או שהחזקה היא כלל הלכתי להכרעה בספקות, וממילא תוכל להכריע גם בתו"ת.

אבל היה אפשר לומר שלכו"ע חזקה היא חלק מהראיות – כצד אחד בחקירת רעק"א דלעיל – ולפרש שהמחלוקת היא בשאלה האם בעדות סותרת ביטלו העדים אלה את אלה, או שנוצר ספק מוחלט. אם נוצר ספק מוחלט לא תועיל חזקה שהרי היא חלק מהראיות ויש עדים נגדה, וזו סברת תו"ת ספקא דאורייתא. גם סברת תו"ת ספקא דרבנן אינה תלויה בחזקה, אלא כיוון שהעדים מעצמם מבטלים אלה את אלה ממילא נשארה החזקה שהיתה קודם. לפי"ז פירוש הגמרא "אוקי תרי... ואישה אוקמה אחזקה" הוא, שכיוון שהעמדנו אותם אלה מול אלה והתבטלו נשארה החזקה שמקודם. אמנם זו סברא מיוחדת ויש לחפש לה ראייה, כדלהלן.

פסק ההלכה

לדעת רש"י, תוס' (יבמות שם ד"ה "אי בשתי כתי"), והרשב"א (קידושין סו ע"א ד"ה "מאי לא נמצא"), מסקנת הסוגיה היא תו"ת ספקא דרבנן. אבל לדעת "יש מפרשים" המובאים ברמב"ן (ב"ב לא ע"ב סד"ה "אנן אחתינן" וקידושין סו ע"א ד"ה "אילימא דתרי") הלכה היא שתו"ת ספקא דאורייתא (ראיה לדבר להלן אות ג).

הרמב"ן עצמו (קידושין שם) והר"ן^א נקטו שיטה אמצעית, ולפיה לפעמים אומרים תו"ת ספקא דאורייתא ולפעמים ספקא דרבנן. אמנם קשה, איך ייתכן לזכות שטרא לבי תרי – אם

א. כתובות ט עמ' א בדפי הרי"ף סוף העמוד "ואחרים מסייעים עוד סברת רב אלפס", וראה שם חידושי אנשי-שם סק"א.

החזקה מכריעה את הספק תכריענו תמיד? עוד כתבו שמוחזק עדיף מחזקה ולכן כשיש מוחזק ואומרים ספקא דאורייתא ולא נלך אחר החזקה. אבל קשה מה יעשו בסוגיית בר-שטיא (כתובות כ ע"א²), שם חזקה דמר"ק מכריעה את המוחזק דהשתא?

נראה שלדעתם עיקר ההלכה היא שתו"ת הוא ספקא דרבנן, וכמ"ש הר"ן בהמשך דבריו: "היכא שאי"צ להוציא כלום מיד המוחזק משמע דמדינא אית לן למימר אוקי מילתא אחזקה... ספקא דרבנן". אלא שבמקרה שיש מוחזק, אם נלך אחר חזקת מר"ק נמצא שהכרענו שהיא מוציאה ממנו, שהרי העדים סותרים וכאילו אינם, ורק החזקה מכריעה את ההלכה. לכן במקרה זה, נפסוק תו"ת ספקא דאורייתא אבל לא מהטעם שהגמ' ביבמות אמרה שלא פושטים תו"ת ע"י חזקה, אלא משום שלא נוכל להשתמש בחזקה נגד מוחזק. אמנם עדיין קשה מבר-שטיא, שם באמת הלכנו אחר החזקה. אבל י"ל שמעמידים את סוגיית בר-שטיא בקרקע – כדברי רש"י תוס' ורא"ש שם – ולדעתם אין "מוחזק" בקרקע.³ שיטת הר"ן מתבארת יפה אם נאמר שהעדים מבטלים אלה את אלה, וממילא בסתמא הולכים לפי החזקה כיוון שזה המצב הנתון ולא משנים אותו. אמנם אם יש מוחזק הרי שהוא המצב הנתון ואותו לא נשנה, ובקרקע שאין 'מוחזק' מעמידים בחזקת אבותיו של בר-שטיא.⁷

אבל אפשר להסביר גם לפי צד אחד בחקירת רעק"א הנ"ל, שחזקה היא כלל בהכרעת ספקות ותועיל גם להכריע ספק דתו"ת, אלא שכשיש מוחזק הוא המכריע – ולא חזקה – כיוון שאין מוציאים ממנו מחמת הספק.

כפי שהובא לעיל, רש"י פוסק תו"ת ספקא דרבנן וכפי שהסביר את הסוגיא בקידושין (סו ע"א ד"ה "סמוך אהני").⁴ אבל קשה ממ"ש בעצמו (כתובות כ ע"א) בדין שטר שחותמיו

ב. "בר שטיא זבין נכסי. אתו בי תרי אמרי כשהוא שוטה זבין ואתו בי תרי ואמרי כשהוא חלים זבין. אמר רב אשי אוקי תרי להדי תרי ואוקי ממונא בחזקת בר שטיא, ולא אמרן אלא דאית ליה חזקה דאבהתיה אבל לית ליה חזקה דאבהתיה אמרינן כשהוא שוטה זבן וכשהוא שוטה זבין".

ג. הארכנו בזה לעיל בסוגיית "מפלניא זבינתה" ובסוגיית "שכוני גואי".

ד. כך עולה בפשטות מדברי התוס' בסוגית שטרא זיפא (לב ע"ב ד"ה "והלכתא כוותיה דרבה") שכתבו "דהא דלא אוקמה בחזקת מרא קמא כמו בנכסי דבר שטיא... התם הוו תרי ותרי כמאן דליתנהו דמי ואוקמינן ארעא בחזקת מרא קמא"!

ה. שם הקשה למה בתו"ת לא העמידו את ינאי על חזקת כשרות? [ותירץ שחזקת אימו אינה מועילה לו] מכאן שסובר ספקא דרבנן. כך משמע גם ממה שבתחילת הסוגיה בכתובות (כב ע"ב ד"ה "לא תצא") הפנה להמשך הגמרא שתשאל "והלא תו"ת", כלומר למה לא העמדנו את האישה בחזקת א"א?

אמרו קטנים היינו וכו' וכת"י יוצא ממקו"א, שאם יתפוס ע"י השטר לא נוציא ממנו למרות שיש נגדו שניים – ואם תו"ת ספקא דרבנן ומדאורייתא מעמידים בחזקת מר"ק, למה ניתן לו להמשיך להחזיק כשתפס על סמך שטר זה? באמת הרשב"א (בתוס' שם ד"ה "ואוקי ממונא") חולק על רש"י בהסבר הגמרא. אמנם י"ל שגם רש"י מקבל מקצת דברי הר"ן, אבל רק במי שמוחזק בממון ולא במי שנישאה, כיון שאינו מחשיב את מצב הנישואין למוחזק. כך מוכח מהסוגיה בכתובות (כב ע"ב) הנ"ל, שאם היו תו"ת היינו צריכים להעמידה בחזקת א"א ולהוציאה. לכן הדגיש שבמקרה של בר-שטיא זו חזקה מעלייתא. כך יוסבר גם ההבדל בין המקרה של בר-שטיא לשטר המוכחש ע"י החתומים עליו ויוצא ממקו"א – שלדעת רש"י התפיסה בו תועיל למרות שיש נגדו חזקת מרא קמא – שחזקה זו אינה מעלייתא כחזקת אבות. אמנם צ"ע מאי שנא חזקת אבות מחזקת מר"ק?

שטמ"ק (כתובות כ ע"א ד"ה "וזה"ל הריטב"א ז"ל אלא אמר רב נחמן") תירץ עוד את שיטת רש"י, דבאיסורא אזלינן לחומרא אבל בממונא לקולא ומעמידים בחזקת מי שתפס.

ב. עדי חזקת ג"ש ועדי אבות המכחישים זא"ז

רב נחמן פסק "אנן אחתינן" וכו' (ב"ב לא ע"א – לב ע"א), וגם רבא לא חלק אלא מצד זילותא דבי"ד, ונחלקו ראשונים בהסבר דבריהם.

ר"ח ורמב"ן – המקרה הוא שהשדה הייתה מתחילה ביד ראובן והעברנוה לשמעון בגלל העדים שהביא, וכשראובן הביא עדים נגדיים מחזירים לו את השדה כיוון שגם קודם הייתה בחזקתו.

רשב"ם רי"ף ורי"י מיגש – המקרה הוא שהשדה לא הייתה מתחילה בידי אף אחד מהם ומוציאים אותה מידי מי שקיבלה לדין כדא"ג. אפשר היה לומר שהרמב"ן לא רצה להעמיד במקרה שמוציאים את השדה לדין כדא"ג, לפי שיטת ה"מ שהביא, הסוברים תו"ת ספקא דאורייתא. לכן אם לא הייתה חזקת מר"ק לא היה מוציא את השדה מידו של המחזיק בה עתה, שהרי יש לו על מי לסמוך בהחזקת השדה. אבל הרמב"ן עצמו הלא סובר תו"ת ספקא-דרבנן וכו"ל, וגם כתב (בחידושיו) שלא אמרינן כדא"ג היכא דליכא למיקם עלה דמילתא – שהרי איזו ראייה יוכל צד אחד להביא שתכריע את הספק? סו"ס יש עדים נגדו, ולכן בכל מקרה לא היו מוציאים את השדה לדין כדא"ג. לסברת הרי"ף וסייעתו י"ל, שהעדים כביכול ביטלו אלה את אלה ולכן המצב חוזר מאליו לקדמותו. אלא שקשה לומר סברא כזו, שלא מצינו ביטול של תו"ת אלא ע"י חזקה קודמת, וגם שזה ההיפך הגמור

ממש"ל בשם הר"ן שחזקה לא תוציא ממוחזקות – וכאן בלי חזקה מוציאים מהמוחזק. אמנם י"ל כנ"ל שבקרקע אין מוחזק לפי סברא זו, לכן כשנודע שהעדפנו אחד שלא כדין מחזירים את המצב לקדמותו, שהוא דין כדא"ג. לפי"ז נראה שכדא"ג הוא הסתלקות של ביה"ד, שהרי מדובר בתו"ת ואין אפשרות לברר יותר ולהכריע בין הצדדים.¹

ג. עדים המכחישים זא"ז בהיתר אישה לשוק

"שנים אומרים מת ושנים אומרים לא מת וכו'" (כתובות כב ע"ב). לדעת רבנן בכל מקרה לא תינשא, ואם נישאת לא תצא. נראה שהגדרת המצב היא ספק (כלומר אין ביטול הדדי של העדים), כך אכן פירשו הרמב"ן והרשב"א בסוגייתנו, לכן מותר לה לשבת תחת בעלה, שאילו היינו מעמידים אותה על חזקת א"א היה על בי"ד להוציאה ממנו. דין זה מתפרש היטב אם תו"ת ספקא דאורייתא, (ראה רמב"ן). אבל אם הוא ספקא דרבנן – וכך היא עיקר סברת הרמב"ן וכנ"ל – לכאורה קשה למה לא נכפה לגרשה? ר"ת תירץ שיש לה חזקת אישה דייקא ומינסבא (שם, תוד"ה "הבא עליה באשם", ב"ב לב ע"א תוד"ה "אנן").

לדעת הר"ן מה שלא מוציאים אותה מבעלה הוא משום ששניהם מוחזקים במצב הנישואין. לדבריו, קושיית הגמרא "הבא עליה באשם תלוי קאי" לא באה לפקפק בהכרעת המוחזקות מבחינת בי"ד, אלא להקשות על מי שנשא אותה מדיני בין אדם למקום, דאטו ברשיעי עסקינן? בעיה זו אכן נפתרת ע"י טענת ברי שלהם.

גם רבי מנחם בר"י שאומר "תצא" לא מבטל את העדים, אלא טוען שהספק גורם לנו להסתמך על החזקה, שאמנם אינה מכריעה אותו אך מורה לנו כיצד לנהוג. כיוון שבי"ד החליטו לאסרה מספק נמצא שהחזיקו אותה באיסור א"א, ולכן כשעברה על דבריהם לא תוכל להישאר תחת בעלה. הראיה שהעדים לא נתבטלו גם לדעתו היא, שאם נישאת ואח"כ באו עדים חיישינן לזילותא דב"ד ולא תצא. אילו היה ברור שהחזקה מכריעה או שהעדים מבטלים אלו את אלו, ודאי היינו מוציאים אותה גם לאחר שנישאת ולא חוששים לזילותא דבי"ד. אבל עתה שהחומרא היא רק מדרבנן, בי"ד שוקלים האם יש לחשוש לזלזול בהם, ויצא שכר האיסור בהפסד כבוד בית-הדין וירידת ערכו בעיני הציבור.

מצינו חזקת דייקא ומינסבא שמועילה בלי עדים, כשהאישה מדברת מתוך ידיעה ואומרת "ראיתיו שמת" (יבמות קטז ע"ב). אבל כאן אינה יודעת ואומרת רק "ברי לי" ופירש רש"י "אין לבי נוקפי, שברי לי אילו היה קיים היה בא" (כתובות כב ע"ב ד"ה "באומרת ברי לי").

1. ראה להלן שיעור "ההוא ארבא".

לפי זה קשה – למה קיבלנו את דבריה למרות שלא טענה 'ראיתי'? גם תוס' הקשו למה להאמין לה? והלא סומכת על עדיה ואין כ"כ חזקה, כיוון שאין חומרא בסופה אם יתברר שבעלה חי ולא תיאסר לבעלה הראשון! ותירצו שמ"מ איכא חומרא במה שעומדת תחת בעלה באיסור, אבל לא תירצו את השאלה הנ"ל. יש לומר שגם לדעת ר"ת אין די בחזקת דייקא ומינסבא, אלא למרות שתו"ת ספקא דרבנן – העדים לא נתבטלו בגלל החזקה ובי"ד סומך עליהם, ואלמלא היו עדיין נחשבים לא היו נותנים לה להישאר תחת בעלה.

ד. תרי ותרי בערער דגזלנותא

"אמר רבי אבא אמר רב הונא אמר רב, שלשה שישבו לקיים את השטר וקרא ערער על אחד מהן – עד שלא חתמו מעידין עליו וחותרם, משחתמו אין מעידין עליו וחותרם. ערער דמאי, אי ערער דגזלנותא תרי ותרי נינהו" (כתובות כא ע"ב – כב ע"א).

לפירש"י כיוון שיש שתי כתי עדים נשאר עליו ספק פסול. תוס' (שם ד"ה "תרי ותרי" וכאן ד"ה "ורב נחמן") הקשו, שהרי לרב הונא זו באה בפנ"ע ומעידה וכו' ולמה פסלנו אותו ולא העמדנו אותו בחזקת כשרות? לכן תירצו דאה"נ שיהיה כשר, וכאן הדיון הוא על השאלה אם בטל ועד המושב של בי"ד כיוון שהיו עוררין. על זה שאלה הגמרא "אי ערער דגזלנותא תו"ת נינהו", ופירשו התוס' "וכיוון דאיגלאי מילתא דמעולם לא היה פסול הרי לא היה בטל ועד המושב של אותו בי"ד". מדבריהם עולה לכאורה שתו"ת בטלים לגמרי וכאלו לא קרה כלום. אבל אפ"ל שאי"ז כוונתם, אלא שכיוון שהולכים לפי החזקה הקודמת, הרי"ז המשך של מה שהיה ולא התחדשות עניין.¹

ה. תרי ותרי בערעור יוחסין

"דמוחזק לן באבוה דהאי דכהן הוא נפק עליה קלא דבן גרושה או בן חלוצה הוא ואחתיניה... ר' אלעזר סבר כיוון דאחתיניה לא מסקינן ליה חיישינן לזילותא דבי-דינא, ורשב"ג סבר אנן אחתינן ליה ואנן מסקינן ליה ולזידב"ד לא חיישינן" (כתובות כו ע"א-ב, ב"ב לב ע"א).

לדעת ר' אלעזר חייבים לומר שיש כאן ספק, שאם לא כן איך יוכל להתעלם מכשרותו הראשונית של הכהן? לכן רק כשהספק נשאר ובי"ד שוקלים אם להפעיל את החזקה או לא,

ז. כמו המקרה בדיין שקרא עליו ערער שהוא גזלן ואח"כ עשה תשובה, שהגמרא הביאה שם.

אפשר לשקול גם את השיקול של זילותא דב"ד (מעין הסברא דלעיל בדברי רמב"ם). גם לרשב"ג האומר "אנן אחתינן" וכו' שהוא כמו "אוקי תרי" וכו' – פירש רשב"ם (ד"ה "אנן מסקינן") שזה ספק שהולכים בו לפי החזקה הקודמת, ולא מהטעם שהעדים ביטלו אלה את אלה. אמנם על דעת הי"מ ברמב"ן יש להקשות איך הכשיר רשב"ג את הכהן – והלא לדעתם תו"ת ספקא דאורייתא? י"ל שלדעתם הדבר שנוי במחלוקת תנאים, ודברי הרמב"ן האלה הם לפי ר' אלעזר, ואכן רשב"ג סובר תו"ת סד"ר. גם בסוגיה זו מוכח שלדעת הסובר תו"ת סד"א – לא ביטלו העדים אלה את אלה.

ו. בא אחד מן השוק

במקרה שכל אחד מהצדדים טען שהקרקע או הספינה של אבותיו פסק רב נחמן כדא"ג. באותו מקרה נחלקו אמוראים לגבי אדם שלישי שיתפוס – "אמרי נהרדעי אם בא אחד מן השוק והחזיק בה אין מוציאין אותה מידו... רב אשי אמר לעולם שמיא גזלן..." (ב"ב לה ע"ב).

לפי רשב"ם מדובר במקרה שהדין בו כדא"ג, הן בספינה והן בקרקע, וכל אחד טוען שהיו של אבותיו ואין לזה ראייה יותר מזה. יש לברר האם סוגיה זו דנה גם במקרה של תו"ת, או רק במקרה שהובא, כשאינן עדים כלל.

אם נסביר שלא כרשב"ם אלא שמדובר רק כשיש לכל צד שני עדים – הרי שלדעת נהרדעי העדים מתבטלים, שאל"כ היינו מוציאין מידו של התופס השלישי. אבל לדעת רב אשי אינם מתבטלים ולכן מוציאין מידו. אבל אם נאמר כרשב"ם שמדובר כשאינן עדים, הסברא לדעת נהרדעי היא שאין מוציאין מידו כיוון שלאיש אין ראייה על הקרקע. אמנם לדעת רב אשי מוציאין מידו כיוון שיש לשניהם לכל הפחות טענה, וזה שהחזיק בה עכשיו אינו בא מחמת טענת בעלות, אלא אומר רק שכיוון שאינה ידועה לאיש רצה לחטוף. לדעתו, טענותיהם יוצרות מוחזקות מסוימת לעשותם בע"ד בנדון, משא"כ זה שבא מן השוק ללא טענה.

שו"ע (סי' קמו סע' כב) פסק כרב אשי שמוציאין מידי השלישי, אבל העמיד בשני אופנים: כשיש לכל אחד עדים, וכשאין לאף אחד עדים. הסמ"ע (שם סקנ"ד) פירש שבמקרה שיש לכ"א עדים, גם אם השלישי טוען בוודאי שהיא שלו – לא יקבל, כיוון שלהם יש ראייה ולו אין. אבל כשאין להם עדים – אם יטען שהיא שלו א"א לדחותו, ורק אם תופס בלא טענה מוציאין אותה מידו. מכאן שלדעתו העדים לא התבטלו.